

Dr.Hermán M. János: Magyar protestáns menekültek pásztorolása nyugat-európai államokban 1944-től 1956-ig

A landshuti Magyar Protestáns Iroda és a Magyar Református Központi Iroda létrehozásának a műve 1945-ben. --- **Iratmisszió**, valamint a **lelkészek, lelkigondozók meg diakónusok** névsora Ausztriában és Németországban az 1950-es esztendőben¹.

A nagy menekülés Erdélyben, illetve Magyarországon 1944 nyarán kezdődött el, és az emberi próbatétel öt kemény évét jelentette. A háború alatt nyugatra kerülő, illetve különböző katonai és polgári hatósági parancsokra kitelepülő magyar reformátusok lelkigondozásáról a budapesti Konvent és Ravasz László püspök előrelátással gondoskodott².

Vitéz Nagy Sándor az ő menekültügyi szolgálatának kezdetéről ezt írja a Ráday Levéltárban található 3501/1948. számú levelében: „A református egyetemes konvent elnöksége látta a menekülési folyamat és az erőltetett kiürítési rendelkezések következményeit, gondoskodni kívánt a kitelepülő polgári elem lelkigondozásáról. Evégből 1944. december 15-én kiküldötte Nagy Sándor konventi titkárt Magyarországon nyugati határszélére, Szombathelyre, hogy végezze a lakóhelyeikről elmenekült mintegy 300 református lelkipásztor összefogásával a menekültek lelkigondozását, ha pedig az ország orosz megszállás alá kerül, úgy az országhatáron túljutottak között folytassa ezt a szervező és lelkigondozói munkát.” Ugyanolyan, német-magyar, menlevélnek is használható megbízólevelet kapott Kiss Gyula református lelkész, és feltehetőleg mások is.

A Nyugatra menekültek közötti lelki munka megszervezésével valószínűleg a legalkalmasabb személyt bízták meg. Közvetlen munkatársai közül elsőként említjük a hasonló utat megjáró, a Bukarestben is szolgáló Szigethy Béla nevét³. A román uralom alatti kisebbségi életben mindketten bő tapasztalatokat szereztek a lehetetlen helyzeteknek látszó küzdelmek megvívásában. Munkaterületük és szervezési szolgálatuk megnevezését így pontosítjuk az akkori tényállás és hivatalos elnevezés szerint: „Németországi Magyar Református Lelkigondozó Szolgálat”. Egy idő után ennek Landshut lett a központja.

Ismét a 3501/1948. számú levélből idézünk: „A lelkigondozói munka 1945 tavaszától Németország és Ausztria angol-amerikai és francia megszállás alá jutott részeibe helyeződött át. Az első félévben a konventi kiküldött vezetése alatt egyesültek nemcsak a református polgári lelkészek, hanem csatlakoztak a felbomló magyar katonai alakulatok protestáns tábori lelkészei,

¹ A NyMRLSz kolozsvári tanácskozása 1994 szeptemberében a Nyugat-Európai Magyar Református Lelkigondozói Szolgálat történetéről. Jelen közlés az 1957-es megalakulás előtti időszakról, és a nyugat-európai menekült magyarok közötti missziói-egyházi munka kezdeti szervezéséről szóló vázlatos áttekintés. Harmadik fejezet, szerkesztett változat.

² A budapesti Zsinati Levéltár 1944/7876 számú iratcsomójában olvashatunk Nagy Sándor 1944 decemberében kelt megbízásáról, és egyéb adatokat a nyugatra menekülő magyarok pásztorolására nézve. A Konvent ezt a megbízást 1945-ben megújítja, majd 1948 júniusában Révész Imre ezt táviratilag újra megerősíti. Lásd még a világhálón, megtekintve 2016 dec. 19-én: <http://nyemrlsz.newlights.info/index.php/szolgalatunk/toertelenmi-hatter>

³ A 81 éves Szigethy Béla Amerikában élt, és 1995 folyamán készült hazalátogatni. Dr. Juhász Tamás szíves szóbeli közlése 1994 május 20-án. Lásd még a svájci Welti asszony feljegyzéseit Szigethy Bélára nézve: „Szigethy Béla 1910 dec. 23-án született Székelyudvarhelyen, címe Str. Mihai Vit. 15, Odorheiu. Bázélbe érkezett 1934 okt. 21-én. Teológiai tanulmányai mellett egy évig konzervatóriumba is járt. Bukarestben 1933-34 folyamán Nagy Sándor mellett segédlelkész, főleg ifjúsági munkát végez. Tíz gyermekcsoportja van. Négyezer lejes havi fizetéséből 1500 lejt költ élelemre, lakásra 100 lejt, villamosra 600 lejt./...../ A nyári szemesztert Zürichben tölti, a „Missionsfest” alkalmára Geréb Pállal jött Bázélbe. Nagyon sovány. /...../ 1936 júliusában megy haza. Kolozsváron szénior 1937 augusztusáig. Azután missziói utazótitkár. 1837 aug. 21-én eljegyzik a nagyenyedi Juhász Mártát.” Forrás: Hermán M. János: *Sass Kálmánról és a peregrinusainkat patronáló Welti család kapcsolatáról*. In: „Teológiai Fórum” A Selye János Egyetem Református Teológiai Kara és a Calvin J. Teológiai Akadémia tudományos folyóirata. Komárom. VIII. évf. 2014/1, 65, 116 sz. lbj.

köztük az evangélikusok és az unitáriusok is, úgyhogy a lelkigondozói munka kezdettől fogva protestáns jelleget vett fel.”

A fegyverszünet után (1945 májusa), bár Nagy Sándor vezetőlelkészi fennhatósága alatt, de külön szervezkedett az Ausztriai Lelkigondozói Szolgálat. Erre Ausztria önállóságának visszaállítása folytán volt szükség. Az itteni szervezési munkát Nagy Ernő kezdte meg, tőle vette át és fejezte be Harsányi András.⁴

A németországi és ausztriai lelkigondozó szolgálatok eleinte egyformán magukba foglalták a reformátusokat és a lutheránusokat. Az evangélikusok még 1950 előtt külön szervezkedtek Németországban, Egyed Aladár vezetésével⁵. Ennek jelentős oka volt, azt írta Harsányi, hogy a Lutheránus Világszövetség külön támogatásban részesítette az evangélikus lelképásztorokat, és e szervezettől gyülekezetszervezés tekintetében ők több segítséget kaptak az evangélikusok, mint a reformátusok az Egyházak Világtanácsától. Ettől eltekintve a kapcsolat az evangélikusokkal kitűnő volt.

Anyagi támogatás tekintetében e református missziói alakulatokat az Egyházak Világtanácsa, az angliai Interchurch Aid, és a svájci HEKS (Hilfswerk der Evangelische Kirchen der Schweiz) tartotta fenn. A HEKS központja mellett ennek a St. Gallen-i osztálya tett sokat a magyar lelkigondozói munka érdekében.

Varga Sándor nyugalmazott londoni lelképásztor leveléből idézem: „1944-től, éveken át, a szolgálatban álló lelkészek kegydíja körülbelül 150 márka volt, és a költségeiket is abból kellett fizetniök. Egyesek annyit gyalogoltak, hogy leszakadt a lábukról a cipő.”

A magyar lelkészek levelezéséből és a fennmaradt emlékiratokból döbbenetes képek tárulnak elénk a magyar menekültek sínylődéséről, a velük való bánásmódról, az évekig tartó kilátástalanságról. Nagy Sándor így válaszol egy amerikai magyar lelkész jóindulatú felajánlására 1949 okt. 20-án:” A mi híveink itt Németországban ötödik esztendeje olyanok, mint a kigyomlált és út szélére vetett gyom.---. Dolgozni és keresni nem engedik híveinket, emberi ellátásban nem részesítik, hanem rongyosan és éhesen és betegen a bűn minden kísértésének kiszolgáltatóik. A mi köztük való papi szolgálatunkat pedig döbbenetes fősvénységgel és felháborító nagyképűséggel bénítják. Nem Te írod le először a fent idézett mondatot, hanem két esztendeje minden kivándoroltatási akció szerény, alázatos és dolgos angyalokat keres itt...”⁶

Nyugaton a magyar menekültek száma 1944-45-ben mintegy másfél millió volt. Köztük az első időkben kb. 172 magyar református lelképásztor szolgált. Többségük 1948-ig hazatért Magyarországra vagy Erdélybe, vagy óriási elszántsággal kivándorolt a tengerentúlra. Feltűnő, de egyben érthető is, hogy a lelkészek között sok volt a tábori pap. Például Borbás Antal tábori főesperes, később San Francisco-i lelképásztor, vagy dr. Polonkay Tivadar, volt erdélyi esperes, aki tábori főfelügyelő lelkészként szolgált.

Egyelőre nincs rálátásunk, hogy hányan és hogyan tértek vissza a magyar menekültek 1947 márciusában Magyarországra, és arra sem, hogy hány embert érintett a menekültek hazaszállítási munkájának a leállítását. A transzportok szervezésével főleg Nagy Sándor foglalkozott.⁷

A Németországi és Ausztriai Magyar Református és Evangélikus Lelkigondozói Szolgálatok sorsában jelentős az 1948. július 15-én, Landshutban tartott vezetőbizottsági ülés, amikor az új helyzetnek megfelelően lényeges átszervezésekben egyeztek meg. Lemásoltuk az 1948/2059. levéltári számú jegyzőkönyvből a következő három évre meghatározónak tűnő

⁴ Dr. Harsányi András, a munka egészéről tömör összefoglalót írt az 1958-as „Bethlen Naptárban”, 101-106. Címe: *Magyar református egyházi munka Európában.*

⁵ Gémes István szíves közlése, telefonbeszélgetésünk időpontja: 1994 május 23.

⁶ Dr. Szathmári Judit: „Ember az országút szélén. A Nyugatra menekült magyarság és a Nyugat-európai Protestáns Lelkigondozói Szolgálat 1945-1950.” Elhangzott 2012-ben a Doktorok Kollégiumának revkomáromi ülésén. Kézirat. Levélrészlet, 6-7.

⁷ Nagy Sándor: A regáti magyarság. Sajtó alá rendezte Sz. Nagy Csaba. Demény Lajos utószavával. Kolozsvár-Sopron, 2000, 14.

tagozódásokat. Ezen az ülésen tanácsadóként dr. Dienes Barna egyetemi tanár is jelen volt, mint az amerikai magyar reformátusok megbízottja.⁸ Dienes lelkész Genfben az Egyetemes Egyháztanács Menekültügyi Bizottságának a keretében a magyar reformátusok lelkigondozási ügyeit intézte és erre nézve a Budapesti Egyetemes Konvent is felhatalmazta.

Ezen a gyűlésen Nagy Sándor ismertette az alábbi változásokat, illetve egyezményeket. Működjön önállóan az evangélikus, a református és az unitárius misszió.

1. A Németországi Magyar Evangélikus Missziói Gyülekezet, amelynek vezetőlelkésze Asbóth Gyula evangélikus alesperes. Az Evangélikus Segélybizottság, vezetője Egyed Aladár, evangélikus főesperes. Ez a szervezet a munkáját nyolc lelkésszel és lelkigondozóval végzi.

2. Németországi és Ausztriai Magyar Református Lelkigondozói Szolgálat, vezetői Nagy Sándor református lelkész. és Borbás Antal református főesperes. A Németországi Református Segélybizottság vezetője Csiha Kálmán lelkész. Ez a szervezet Németországban huszonnyolc lelkésszel és lelkigondozóval végzi a munkáját.

3. Németországi Magyar Unitárius Misszió és ennek segélybizottsága. Vezetője Nagy Zoltán unitárius lelkész. Ő az egyedüli unitárius teológus a menekült lelkészek társaságában.⁹

Ez a három önálló egyházi szervezet, konfesszionális munkájukhoz való jogaik minden irányú fenntartása mellett, szerződésileg, egységre lépett. Egymás híveinek kölcsönös lelkigondozásában nyilvánuló együttműködésükre nézve vállaltak kötelezettséget, úgy amint azt kezdettől fogva végezték. Részint az így megkötött szerződések felügyelete és foganatosítása végett, részint pedig a korábbi szoros szervezeti egységben végzett munkák egy részének további együttes irányítása érdekében, a három egyházi szervezet egy közös szervet is fenntartott. Ez volt a **Magyar Protestáns Iroda**.

A Magyar Protestáns Irodát a fenti három konfesszionális szervezet 3-3 kiküldöttje alkotja. Az Iroda folyamatos munkáit egy négytagú vezetőbizottság irányítja, amelynek tagjai Nagy Sándor, Borbás Antal református, Asbóth Gyula evangélikus, és Nagy Zoltán unitárius lelkészek. Ezen szerv munkakörébe tartozó ügyek közül említésére méltóbbak: a németországi egyetemes magyar iskolai és főiskolai diáksegélyezés, továbbá a magyar társadalmi és kulturális ügyeknek a megfelelő szervezetekben való közös protestáns képviselése. Egy közös egyfokozatú és felekezeti közti protestáns fegyelmi és közigazgatási bíróság létrehozása. Sajtóügyek terén pedig: „Üzenet” címen egy lelkigondozói és igehirdetői folyóirat megjelentetését határozták el, továbbá traktátusok és könyvek kiadását.

A Magyar Protestáns Iroda irányítása és felügyelete alá tartoznak még az alábbi szervek: a **Németországi Magyar Protestánsok Segélybizottsága és az Ausztriai Magyar Református és Evangélikus Lelkigondozói Szolgálat**.

A Németországi Magyar Protestánsok Segélybizottsága a Hilfswerk der E.K.D.-ba betagolt 'Magyar Hilfskomitee'-vel azonos. Funkcióját tekintve ez egy központi elosztó szerv, amely a Hilfswerk-től, az ökumenikus segélyszervektől, és amerikai magyar egyházaktól érkező adományokat azok konfesszionális és területi rendeltetésének megfelelően osztotta el a három segélybizottság között, a mindenkori lélekszám arányában. Ellenőrzi és irányítja az egész kreatív munkát, rendezi és fenntartja az átképző tanfolyamokat. Intézi az áttelepülési és kivándorlási, regisztrálási ügyeknek az ökumenikus szervek által reábizott munkáit. Ennek a bizottságnak az elnöke Nagy Sándor vezetőlelkész, ügyvezetője dr. Szilágyi Olivér.

⁸ Dienes Barna (1895 Debrecen – 1950 Buenos Aires) az Egyházak Világtanácsának megbízottjaként sokat tett a menekült magyarságért, a dél-amerikai kivándorlás előkészítéséért, és éppen ilyen munka közben érte a halál 1950-ben Buenos Airesben. Lásd Szathmári Judit: *i. m.* 5.

⁹ Tudomásunk szerint a teológiában is otthonosan mozgó, az újszövetséget görög nyelven olvasó dr. Kozma Ferenc vezérkari százados, aki Liege-ben telepedett le, unitáriusként bibliaórákat tartott és összegyűjtötte a környék protestáns híveit. (Dobai Sándor belgiumi római katolikus főlelkész szóbeli közlése 1999 nyarán.)

Az Ausztriai Magyar Református és Evangélikus Lelkigondozói Szolgálat vezetője dr. Harsányi András református lelkész, székhelye Linz. Ebben a „régiformájú” közös szervükben öt református és két evangélikus egység munkálkodik.

Magyar Református Központi Iroda

Vezetője Nagy Sándor vezetőlelkész. Ez az iroda magában foglalja és személyzetével végzi a Magyar Protestáns Iroda és a németországi Magyar Protestánsok Segélybizottságának minden munkáját. Munkakörébe tartozik továbbá a németországi és ausztriai Magyar Református Lelkigondozói Szolgálatoknak a felügyelete. Feladatuk az, hogy koordinálják az egyházi szervezeteknek az adminisztratív és irányító munkáját, a külföldi egyházi hatóságok, valamint a belföldi egyházi, polgári és katonai hatóságok előtti képviseletet. Feladatuk a református könyv és iratterjesztés, valamint a „Harangszó”¹⁰ című igehirdetői és tájékoztató, 4000 példányban, havonta kétszer megjelenő gyülekezeti lapnak a kiadása. A Szigethy Béla vezetése alatt álló szerkesztői és kiadói hivatal szintén ez a Központi Iroda tartja fenn.

A németországi és ausztriai Magyar Református Lelkigondozó Szolgálatoknak, mint tisztán református egyházi szervezeteknek a kiváltképpen igehirdetői- és pasztoratív munkai ágát a Németországi Magyar Református Lelkészek és Lelkigondozók Egyesülete végzi, amelynek elnöke: Borbás Antal református főesperes. A református egyházi munka egészének legfőbb irányítását és felügyeletét az „Elnökség” gyakorolja, amelynek tagjai: Nagy Sándor vezetőlelkész, Borbás Antal tábori főesperes a vezetőlelkész helyettese és Koszorús Ferenc főgondnok, aki korábban Horthy Miklós kormányzó pártján álló, vezérkari ezredes volt.

A vezetőbizottság Nagy Sándor lelkész és a lelkigondozói értekezlet határozatával egyetértve a javaslatot teljes egészben elfogadta és határozattá emelte.

Az 1948. júl. 15-i gyűlés 27. jkv-i pontjában a fenti határozat elfogadása után az elnök megállapítja, hogy az a Vezetőbizottság (VB), amely több mint két éven keresztül a németországi és ausztriai protestáns lelkigondozói munkát vezette, megszűntnek kell magát tekintenie, mert a 26. számú határozat szerint mind azokban az ügyekben, az illetékesség és jogosultság, amelyekben eddig intézkedett, azokat részben a felekezeti bizottság, részben a konfesszionális alapon szervezett református, evangélikus és unitárius egyházak vezetőszerzői hatáskörébe utalták.

„Vezetőbizottság a konfesszionális szervek és a felekezeti bizottság magalakítása következtében magát automatikusan megszűntnek nyilvánítja ki.”

A július 15-én kelt, 28/1948-as jkv. szám alatt- Nagy Sándor, aki a VB-nek két éven keresztül volt elnöke, meleg szavakkal köszöni meg a tagok áldozatos és odaadó munkáját, amellyel a lelkigondozók két éven keresztül minden nehézségek és támadások közepette a hívek és egyházi főhatóságok megalégedésére dolgoztak. További, a hitéletünk támogatására irányuló munkájukra Isten áldását kéri. Javasolja, hogy működésének és fennállásának emlékére a Szolgálat készíttessen a tagok részére egy-egy emléklapot.

Ennek a nevezetes gyűlésnek a jegyzőkönyvét Asbóth Gyula vezette, Nagy Sándor volt a gyűlés elnöke, a jegyzőkönyvet pedig Kur Géza és dr. Polonkay Tivadar hitelesítette.

Hosszabb időt igényelne a jegyzőkönyv egyházi elemzése. Mindenesetre kiviláglik, hogy a missziói és diakóniai szolgálaton túlmenően gondolni kell a magyar menekültek egyházközségeinek a szervezésére, amelyeknek előbb-utóbb szervezetileg az óhazai egyházszerzőtől való önállóságukra lesz szükség.

/Hozzáánk került és őrizzük a Konvent sajtóosztályának azt a kiadványát, amely a Nagy Sándorékéhoz hasonló munkát kellett volna szolgálja Magyarországon. Az Országos Református Missziói Munkaközösség megbízásából kiadott, „Az Ige Egyházának szolgálata a

¹⁰ A „Harangszó” 1946-ban indult és 1951-ben egyesült a „Jöjjetek” című egyházi újsággal.

világban” című füzet¹¹ szerzője Kádár Imre, akinek a szándékában nyilvánvaló a diverzió a nyugaton élőkre és az arrafelé menekülőkre nézve. Ennél meghökkentőbb, hogy a háború után Karl Barth, akinek nem is volt orosz felszabadítási tapasztalata, eleinte még komolyan hihette is azt, mint ahogyan le is írta, hogy az orosz szuronyok az evangéliumot viszik Nyugat felé.¹² /

A háborús borzalmakat túlélő magyarok és lelkészeik mire is várhattak volna 1948 nyarán, amikor június 16-án a magyar országgyűlés államosította az iskolákat és 1948 áprilisától kezdve beindították a gépezetet a Ravasz László lemondatása érdekében. A menekült magyarok fejében ekkor megfordult a Ravasz László nyugatra való meghívásának a gondolata.¹³

Egyéb jelek is fenyegetően hatottak. A volt náci Németországban hozzávetőlegesen 25 személyt ítéltek halálra, míg Magyarországon 625 háborús bűnöst végeztek ki hivatalosan. Méltányos politikai rendezésre sem mutatkozott kilátás, és 1950-re kialakult az addig Nyugatra menekülteknek a világba való szétszórátása, amit hivatalosan „elosztásnak” neveztek.¹⁴ Nyilvánvalóvá vált az is, hogy a vasfüggöny mögötti hazai református egyház a missziói törvényben lefektetett kötelezettségét többé nem képes vállalni és teljesíteni; az akkori hangulatot, mondjuk ki, lelki fájdalmat, mi sem érzékelteti jobban, mint a Landshut-ban 1949 júliusában a kivándorlók részére szerkesztett füzet¹⁵, amelyet a Németországi és Ausztriai

¹¹ „*Az Ige Egyházának szolgálata a világában*” című füzetet 1949 novemberében jelentették meg, írták Pákozdy László, Farkas József és Kádár Imre. Utóbbi ilyeneket mond a 28-ik oldalon:” A háborús propaganda fenyegetéseivel szemben külön feladat jut azoknak az egyházi munkásoknak, akik szolgálatuknál fogva nyugati testvéregyházakkal kapcsolatban állnak. Nyugaton még ma is elhiszik azokat a rémhíreket, amelyeket sajnos mi is elhittünk a múltban: elhiszik, hogy a Szovjetunióban és a népi demokráciában tüzzel-vassal üldözik az evangéliumi hitet. Mi tartozunk bátran bizonyosságot tenni a mi tapasztalatainkról sok tekintetben éppen az ellenkezője történt, mint amit a szovjet győzelem esetére jósolgattak; sok helyütt szovjet csapatok siettették és segítették templomaink és iskoláink megnyitását annyira, hogy még az ostromló csapatok között is háborítatlan jártak-keltek palástot öltött papjaink. Tartozunk megvallani, hogy egyházunknak a népi demokráciában megvan a szabadsága minden valóban evangéliumi szolgálatának elvégzésére. Külföldi hittestvéreinket figyelmeztetni kell arra, hogy az egyház menthetetlenül ítélet alá kerül, ha fajok, népek, osztályok és egyének elnyomását és kizsákmányolását tétlenül nézi, s kérnünk kell őket, hogy inkább próbáljanak tanulni a mi esetünkben, semmint megismételjék a mi bűneinket. Nekünk viszont nagyon kell ügyelnünk arra, hogyha Istennek rajtunk keresztül a nyugati keresztyénség számára van mondanivalója, az ne rekedjen meg a mi habozó, tétova, önigazolva védekező magatartásunkon.” stb. Kádár Imre még ezt is papírra merte vetni: „végül nyomatékosan kérjük szolgatársainkat, hogy ígéhirdetésükben kerüljenek mindent, ami kétértelműségnek, vagy rejtett célozgatásnak látszhatik, legyen beszédük igen-igen és nem-nem. Ügyeljenek arra is, hogy magánbeszélgetéseik legyenek becsületes összhangban azzal, amit ex cathedra hirdetnek. Ne feledjék el, hogy magatartásuk az egyház egészére visszahat, hogy egy mindenkiért és mindenki egyért felel.” Stb.

¹² Lásd „*Confessio*”, 1992/3, 121. és Ravasz László: *Emlékezéseim*. Budapest, Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1992, 302.

¹³ Szathmári Judit előadásából, i.m. a p. 5-6. idézzük:” Érdekes momentum, néhány levélből kiviláglik az a terv, hogy egyesek szerették volna rávenni Ravasz László püspököt 1948 nyári svájci útja alkalmával, maradjon odakint, hogy „a magyar szellemnek végre legyen a szabad külföldön egy kritika és fenntartás nélkül elfogadott hangja.” (Izsák-Gyarmathy László levele, Bregenz, 1948. jún. 8.) A Lelkigondozói Szolgálat távol tartotta magát minden politikai megnyilvánulástól, a menekültek közötti többféle irányzat ténykedését nem engedték be az egyházba. A Ravasszal kapcsolatos tervre jegyezte meg Harsányi László, ausztriai vezető lelkész, hogy a református egyház kettészakadásához vezethetne, Bereczky és Ravasz követőkre. (Harsányi András 1948. máj. 30.) Ravasz László éppen Soós Géza keresztül üzent, hogy „csináljuk tovább a munkát, reá azonban lehetőleg ne hivatkozzunk. Muraközy is üzent közvetve, hasonló értelemben, többjök üdvözlését és helyeslését tolmácsolva. Megnyugvás ez számunkra.” (Koppány János levele Schwarzach, 1948. okt. 8.)”

¹⁴ A nyugatról és a keleti táborokból való hazatérés irodalmi emlékeit sorolja fel Szathmári Judit az idézett írásában. Nagy Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. 2. javított és bővített kiadás Budapest. 2000. --- Szabó Andor: *Feltámadásaim. Egy református lelkész élettörténete*. Református Missziói Központ Kiadó. 2007. - -- Kálmánchey Antal: *Hazától hazáig. Memoár a XX. századból*. Budapest 2000.-- Wass Albert: *Ember az országút szélén*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2000.

¹⁵ Nem tehetem, hogy ne említsem meg e füzet (*Adatok a szórványmissziói munka kézikönyvéhez*) további tartalomjegyzékét: *Üzenet*– vers, írta Ács Ernő. – *Gyarapodjatok odakint*. Bibliai elmélkedés – írta Szigethy Béla. – Dsida Jenő: *Psalmus Hungaricus*. – *Magyarok idegen földön* – írta Nagy Sándor.

Magyar Református Lelkigondozói Szolgálat adott ki. „Ezzel a könyvvel és utána következő testvéreivel szeretnénk odasimulni a szétszóródott magyarok hithűségben való **megtartásának** és majdan hazavezérlésének **Világszolgálatához**. Ezért szeretnénk új kutakat ásni népünk lelkébe és új fényre hozni fel belőle Isten velünk való céljait, hogy ennek megértéséhez képest kialakulhasson a szórványmagyarság megtartásának és fejlesztésének a tudománya.” A himnuszt követően az első írás: Búcsú tőled, írta Wass Albert: „Ez az én utolsó kézzszorításom, Testvér, mielőtt elindulna Veled a hajó és elnyelne egy ismeretlen élet ezernyi gondjának iszapja. A búcsú kézzszorítása ez. Mégy, mert menned kell. Mert űz a szél, űz a szél mindannyiunkat. Mert magyarok vagyunk és emberek, és valahol élni kell nekünk is. És bár tele van a világ pompázó jelszavakkal, tanácskozó termék asztalai mellett ünnepélyes beszédeket tartanak az emberi jogokról: nekünk nincsenek emberi jogaink, csupán emberi keserűségünk, amelynek súlyát átvinni a boldogabb partokra nem lenne elég a világ nagyhatalmainak valamennyi hajója és repülőgépe.”

Szólnunk kell e helyen a magyar református ellenállás és az egyházas gondolkodás egyik prominens személyiségéről, **Soós Gézáról**, akinek különleges helye van az akkori idők nagy és erőslelkű szereplői között. Az Olaszországba repült, a magyar katonai kiugrást előkészítő Soós Géza 1945. május 13-tól egy mozi-helyiségben minden vasárnap istentiszteletet tartott Rómában, ahol egy 23 lélekből álló gyülekezetet alapított. Akkor, ott, egyetlen református lelkész sem volt, írja döbbenetesen Soós Géza¹⁶, akinek ekkor már úrvacsorát is kellett osztani. Bibliakört is alakít Rómában.

Soós Géza 1946 őszén beiratkozott a genfi teológiára és 36 éves korában, 1948 október végén leteszi a véglegesítő vizsgát. Ezt követően 1950. július 8-án szentelték lelkésszé Genfben. Máris utazik Németországba, az amerikai zónában lesz a protestánsok lelkipásztora.¹⁷ A magyarokon kívül ő gondozta a cseh, ukrán, lengyel és lett protestánsokat is.

Felesége közli, hogy Soós Géza 1949. augusztus 16-28. között presbiteri konferenciákat szervezett Prien-ben. Fennmaradt egy szép éles fénykép, amelyen nagyjából 40 személy látható. Alulírata: „Prien, Németország, 1949. Magyar Protestáns lelkész és lelkigondozói értekezlet.”¹⁸ Soós Géza 1949 augusztusában húsz aláírással ellátott díszes okmányyszerű lapot vehetett át, amelynek a felirata: „*Te azért a munkának terhét hordozzad, mint a Jézus Krisztus jó vitéze.*” (2Tim 2)

Íratmisszió dolgában többször is hallottuk *Szigethy Béla* nevét, akit 1948 nyarán a sajtóügyekkel bíztak meg. Ő is kivándorol Észak-Amerikába 1949-ben, de előtte úgy az „*Üzenet*”, mint a „*Harangszó*” kiadásában komoly munkát végzett. „*Magyar Evangéliumi Világszolgálat*” címen 1950-ben. havi lapot adott ki több mint öt éven keresztül, havonta négy, olykor négy és fél ezer példányban.¹⁹

A „*Magyar Evangéliumi Világszolgálat*” immáron Amerikából közvetíti, illetve Münchenben adátja ki a közismert, az úgynevezett Sipos Géza féle, pontosabban, az általa

Az említett füzet fejezetei: 1. A magyar szétszóródás történelmi áttekintése. 2. A szórványmagyarság sorsa. 3. A megtartásukra irányuló kísérletek és küzdelmek. 4. A „régí – és az „új magyarok”. 5. Az elidegenedés okai. 6. Az elidegenedés lényege, minősítése és a megmaradás lehetősége. 7. Az elidegenedés folyamata. 8. A hűséges megmaradás szabályai (tíz, máig érvényes pontban). Ezt követi Ady Endrétől a *Bujdosó kuruc rigmusa*; Szigethy Bélától egy fohász: *Menekült magyar imája*; Wass Alberttől: *A bujdosó magyar imája*; Padányi Gulyás Jenőtől: *Egy világ*; Wass Alberttől: *Dalol a honvágy* (vers); *A nemzeti élet törvénye – Jeremiás 18,7-11 alapján bibliamagyarázat*, írta Nagy Sándor; aztán a 79. zsoltár következik Szenczi Molnár Albert szerint; végül Vörösmarty Mihálytól a *Szózat*.

¹⁶ Soós Gézáné, Tüdös Ilona: *Mint a Jézus Krisztus jó vitéze. Emlékezés Soós Gézára*. Budapest 1989, 351-353.

¹⁷ Soós Gézáné, Tüdös Ilona: *i.m.* 47-55.

¹⁸ Soós Gézáné, Tüdös Ilona: *i.m.* 365.

¹⁹ Az „*Evangéliumi Világszolgálat*” már a fejlécen közli, hogy írott istentiszteletekkel szolgálja a híveket.

Többnyire Ravasz László prédikációit közlik, imádságokat és énekeket. Belgiumi régi református egyháztagok ereklyeként őriztek egy-egy példányt ebből a missziós újságból.

összeállított „*Biblia-Melléklet*” című, máig is hasznos lelkészi-presbiteri kézikönyvet, amelyet ágendáskönyvként is használhattak.

Kezünkbe került a Székely János által Kolozsváron 1940-ben kiadott, „*A Keresztyén Egyház története*” című valláskönyv, amely szintén hasonló kiadásban látott napvilágot Münchenben, 1951-ben. Szigethy Béla bizonyára még más alapvető, gyakorlati műveket is megjelentetett gyülekezeti használatra, presbiterek, kisebb csoportok és családok építésére. Közös kereséssel talán találunk még példányokat ezekből a művekből.

Példaként azt is megemlíthetjük, hogy mekkora volt a könyvhiány. Cs. Szabó László 1950-ben az emigrációban egy magyar versgyűjteményt akart kiadni az utolsó száz év magyar költészetéből. Két és fél évig dolgozott rajta, amíg 1953-ban, Londonban kiadhatta a nagyszerű kötetet. Ahhoz, hogy válogatását elvégezhesse, óriási erőfeszítéssel öt világrészről kellett kölcsönöznie a könyveket. Ez is bizonyítja, hogy mekkora hiányokkal küszködött a bujdosók nemzedéke a háború után.

Énekeskönyv-gyűjteményünk e korból való, két dokumentum értékű példánya a Vajta Vilmos által 1946-ban, Lundban kiadott 23 ének, amely a „*Keresztyén hitélet*” című könyvecske függelékében jelent meg. A magyar nyelvű áhítatos irodalom teljes hiányában írta ezt a művet az 1945-ben Svédországba érkezett, sok száz magyar menekült számára. Valójában egy magyarázatos kátéről van szó. Az előszó szerint korábban egy imádságos füzetet, majd egy imádságokat és bibliai szemelvényeket tartalmazó füzetet is sokszorosított. Vajta Vilmos a „*Keresztyén hitélet*” című munkáját úgy szerkesztette, hogy az segédeszköz lehessen a magyarországi szórványokban való használatra és az evangélikus konfirmációi oktatásra.

Landshutban, de Svédországban is fogékonyak voltak a menekültek lelkigondozásához szükséges alapvető kiadványok megjelentetéséhez, és már 1946-ban Magyar Református és Evangélikus Énekeskönyvet adtak ki. Utóbbinak szintén Landshutban jelent meg a harmadik kiadása. Kilencvennyolc éneket választottak ki. „A menekült és kényszerűen kitelepített sorsban élő híveink sok száz gyülekezetéből egyértelműen hangzó kérésnek és egyik legnagyobb lelki szükségünknek kívánunk eleget tenni – olvassuk az előszóban –, mikor a magyar református és evangélikus énekeskönyvet protestáns hittestvéreinknek kiadjuk.”

A Nyugatra került gyermekek és ifjak tanítására gondolva 1948 karácsonyán a már említett bajorországi Landshutban újra kiadták a Takáts Károly által írt Valláskönyvet, amelyet az elemi és alsó középiskolák református tanulói számára adott ki annakidején a budapesti Konvent 1930-ban.

A valláskönyvhöz egy kiegészítő írást csatoltak. Ez az úgynevezett „Függelék” amelyet a 18 évvel későbbi kiadáshoz írtak, egyúttal a gyors helyzetfelismerésüket bizonyítja: „1938-tól kezdve a Felvidék, Délvidék és Erdély reformátusainak nagy része egyesülhetett újból a magyarországi református egyházal. 1945-ben megint szétszakadtak a református egyházak. Így olyan területek nagy magyar tömegei is kénytelenek magukra maradva megharcolni a hit nemes harcát, mint Erdély, melynek református fejedelmei a vallásszabadság világhírű hősei és más nemzetek számára is kiküzdői voltak. Újabban az erdélyi református egyház összes iskoláit – a magyarországi egyháznak a budapesti, debreceni, sárospataki és pápai, hat fiú- és leánygimnáziumán kívül – államosították. Egyházunk azonban hangsúlyozta teljes iskolafenntartói jogát, és csak a helyzet kényszerének engedve adta át iskoláit, tudva azt, hogy „*a felséges Isten uralkodik az emberek birodalmán, és annak adja azt, akinek akarja*”. (Dániel 4,22)

Most otthoni egyházaink Isten parancsának a belső, lelki megújulás és megerősödés nagy feladatát látják a maguk számára, mely kellő időben megtermi a külső gyümölcsöket. A szétszórt magyar reformátusok gondját az Egyetemes Egyháztanács vette fel. Ennek keretébe tartozik a 40 millió lelket számláló Presbiteriánus Világszövetség. Mindkettőnek tagja a magyar református egyház. Ma már a világ sok részén élnek magyar reformátusok. Mindenütt az a feladatuk, hogy megőrizték atyáik hitét és nyelvét, mert csak akkor lehetnek hű követői

Istenünknek és Krisztusunknak, ha a kevesen hívek tudnak lenni. Az egyházához és nemzetéhez hűtlen emberrel egyik egyház és nemzet sem nyer értéket. De aki hű marad, az a világon mindenütt Isten dicsőségét szolgálja. Egyedül Istené a dicsőség!”

Nemcsak ez a Takács Károly valláskönyvéhez csatolt „Függelék”, hanem Nagy Sándor 1948. december 3-án történt kiértékelése is érzékelteti azt, hogy immáron mély politikai szakadék keletkezett, és hosszú távon kell gondolkodni a Nyugatra került magyar protestánsok lelkigondozását illetően.

A 3501/1948-as számú jelentéséből idézünk: „Az 1948-ik év nyaráig a magyar protestáns hívek száma Németország és Ausztria egész területén teljes szétszórtságban mintegy 18 ezerre, a lelkészek és lelkigondozók száma pedig 50-re apadt le. Ez a szám nagyjában változatlan maradt, minthogy a hazaszállítások egy év óta szünetelnek, a híveknek pedig a nagyvilágban való szétporladása és a hazulról folyó újabb kimenekülők nagyjából egyensúlyt tartottak fenn.

Nagy Sándor 1896 -1954

Az 1948. év szeptember hava óta – bár inkább csak formailag – jelentős változások történtek szolgálatunkban, amelyek nagyjában két mozzanatban állottak: a lutheránusok kezdeményezése folytán konfesszionálisan elkülönülve, önálló egyházi szervekbe rendeződött mind a református, mind a lutheránus, és unitárius egyházi munka... (...) Ezzel az átalakulással egyidejűleg történt, hogy a gyakorlati elszakadást nyomon követte **az otthoni egyházaktól való formai elszakadás** is, amennyiben a református ágazat felett az Ökumenikus Egyháztanács, a lutheránus felett pedig a Lutheránus Világszövetség vette át a felügyeletet.” (Megjegyezzük, hogy a Református Egyházak Világszövetsége többek között azért nem vállalta a patronálást, mert nem volt Segély- és Menekültügyi Osztálya.)

Lelkészek és munkatársaik névsora 1950 fordulóján

Találtunk egy lelkészi névsort is a „maradékról”, érdemes átolvasni, hogy az 1950-es évben a januári és márciusi beosztások szerint még hányan szolgáltak Németországban és Ausztriában.

Bajorországban: Asboth Gyula evangélikus lelkész, tábori esperes; Kállay Kálmán evangélikus lelkész, Kur Géza református lelkész, Nagy Balázs Dezső református lelkész, vallástanár, Nagy Sándor református vezetőlelkész, Nagy Zoltán unitárius tábori főlelkész, dr. Polonkay Tivadar református lelkész. Szikszai István református lelkész.

Bajorországi lelkigondozók: Bernhardt Béla evangélikus igehirdető, diakónus, S. Kovács László református lelkigondozó, diakónus; Kovács Margit református kántortanító-lelkigondozó, Szentmiklóssy Zoltán református kántortanító-lelkigondozó, Zayzon Sándor református lelkigondozó, diakónus, tanügyi főtanácsos; Ecsedy Irén kántortanítónő.

Württemberg, Baden, Hessen: Kóts Lajos evangélikus lelkész, Szekeres László református lelkész, Nánássy János református teológus, lelkigondozó.

Francia zóna: Borbás Antal tábori főesperes, dr. Kun Adalbert református lelkész, Toókos Károly református lelkész, Törös Sándor református lelkész. Lelkigondozó: Adorján Ferenc lelkigondozó, tanító.

Angol zóna: Kardos Lajos református lelkész, Lőcsei László evangélikus lelkész, dr. Tunyogi Csapó András református lelkész.

Berlin: Balázs József református lelkész.

Diakónusok 1950 januárjában: Ács Ernő, dr. Bakó Elemér, Borbás Árpád, Nagy Balázs Dezsőné, Pantó Béla, Sallay József, Soós József, Szabó Zoltán, dr. Szász Béla, Uray Gyula, gróf Wass Albert²⁰, Zayzon Sándor, Zoltai János és Zoltán János.

Ausztria

1950 januárjában Ausztriában a következő lelkészek szolgáltak: dr. Harsányi András és dr. Janka Géza református lelkészek. Nagy Ernő református, Nagy József evangélikus, Kibédy Péterffy Kálmán református lelkész, Varga László evangélikus lelkész.

Ausztriával kapcsolatban feltétlenül meg kell említenünk, hogy 1948-ban Harsányi András és Koppány János „*Jöjjetek*” címen havonként megjelenő lapot adott ki.²¹

Sajnos nem áll módunkban napra pontosan rögzíteni a Németországi Református Lelkigondozói és az Ausztriai Magyar Református Lelkigondozói Szolgálatok gyakorlati – megszűntét²², ugyanis ezzel a dátummal jelezhetjük a második korszak végét. Vagy 1951 júniusára tesszük ezt az időpontot vagy 1952 májusára, mikor Nagy Sándor²³ Amerikába ment. Szépfalusi István „*Lássátok, halljátok egymást!*” című egyedülálló műve nem öleli fel az általunk tárgyalt korszakot, de kikutatta az Ausztriában 1945 után letelepedett magyarok és Ausztriából repatriált vagy továbbmenő magyarok számát. 1949-ben például a menekült magyarok közül 5000 lélek még osztrák táborban élt.²⁴ Soós Géza feleségének a visszaemlékezése szerint Németországban 1947 után körülbelül 40.000 magyar menekült élt, egyharmaduk protestáns volt.

A kezünkbe került SZEMRE tudósítás (Szétszórtságban élő Magyar Reformátusok Egyháza) utolsó genfi gyűlésén, 1957 júliusában a jelenlévők a beszámolóik során azt is jelentették, hogy megszűnt az ausztriai szolgálat. Az Ausztriai Református Lelkigondozói Szolgálatnak a küldetését 1957. február 12-én az Egyházak Világtanácsa, valamint az osztrák

²⁰ Wass Albert 1951-ben vándorolt ki Amerikába. Szabó T. Ádám interjút készített Wass Albert nevével és közölte a Károlyi Gáspár Egyetem egyik budapesti kiadványában. Szabó T. Ádám: *Beszélgetés Czegei és Szentgyédy Wass Albertné, szül. Siemers Éva grófnéval (1914-1991) otthonában, Hamburg városában.* In: „*Studia nova -Új tanulmányok*”, I/1. (1994), 199-215.

²¹ Az ausztriai „*Jöjjetek-Harangszó*” megszűnté után „*Jöjjetek*” címmel 1957-ben indult Hollandiában egy református újság. Négy évfolyama jelent meg emlékeztünk szerint. Igen-igen jó újság volt. A nyomdában előállított lapot ifj. Kibédi Varga Sándor, Tóth Miklós, Tüski István Lajos és Végh József szerkesztette annak megszűntéig.

²² A Németországi Magyar Református Lelkigondozói Szolgálat 1951 körüli megszűntének vagy kontinuitásának a történetét illetően nem állott módunkban a levéltári anyag tanulmányozása.

²³ Nagy Sándor fia, Szárazajtai Nagy Csaba írt rövid életrajzi összefoglalót az édesapjáról és a családjáról. (In: Nagy Sándor, *A regáti magyarság. I.m.* 7-16.) Nagy Sándor életrajzi adatai közül kiemeljük, hogy szülőhelye az Ugocsa vármegyei Nagyszőlős, ahol 1896 márc. 3-án született. A Szatmárnémeti Református Főgimnáziumban érettségizett 1914-ben és a Budapesti József Nádor Műszaki Egyetem hallgatója lesz egy tanév erejéig. Katonai szolgálatának az ideje: 1915 júl. 15 – 1918 dec. 19. Az önkéntes kadét a fronton megsebesül, hadirokkantnak nyilvánítják, ezüst vitézségi éremmel tüntetik ki. Kolozsváron iratkozik be a Teológiai Fakultásra 1919 február elsején, és 1921 december 19-én a második lelkészképesítő vizsgán is jó eredményt ér el. Ezután püspöki titkár lesz 1922 nyaráig. Bukarestben szolgál először 1922 szeptember- és novemberének folyamán. A kalotaszegi Türe parókus lelkésze 1923 decemberétől 1925-ig. Türebén házasodik, felesége Kányádi Aranka.

Bukarestben lesz vezetőlelkész 1925-ben, onnan menekülnek Budapestre 1941 februárjában. Attól kezdve a Református Egyetemes Konvent kebelében teljesít titkári szolgálatot. Szervező és szórvány szakértő lelkészként küldi ki a Konvent 1944 decemberében Ausztriába és Németországba. Egyháza 1947 januárjában hivatalosan hívták haza, de ő, nagyon helyes látással válaszolja meg a kint maradás indokait: „Ha tehát nem mennék haza, hanem továbbmennék a szabadságos nagyvilágba, méltóztassék azt megérteni. Megpróbálom majd tovább folytatni, amire úgy látszik, rendeltetem: szétszóródott magyar véreim szolgálatát, amint lehet. Ez esetben tisztelettel kérem, méltóztassék – ha lehetséges – nyugdíjazni, nyugdíjamat a feleségemnek kiadni. Maradok tisztelettel hívők és beosztottjuk, valamint népem szolgálója.” Amerikába vándorol ki 1952 májusában, ahol az „Evangéliumi Világszolgálat” című missziós lap egyik írója és terjesztője. (Ennek a lapnak a példányait Czinke Zsolt doktorjelölt, Bátorkeszi lelkipásztor gyűjtötte össze.) Nagy Sándor elhunytának a dátuma: C and, 1954 július elseje. A Nagy Sándor fényképe a Kolozsvári Teológiai Fakultáson őrzött tablón látható

²⁴ Szépfalusi István: *Lássátok, halljátok egymást! Mai magyarok Ausztriában.* Magvető Kiadó, Budapest 1992, 56-63.

és svájci egyházi hatóságok „**véglegesen megszűntnek**” tekintették, de már korábban, 1956 novemberében megvonták bizalmukat az akkor ott dolgozó magyar lelképásztoroktól. A lelkészek ezt sérelmesnek találták. Joggal!

Ez a semmilyen szempontból sem korrekt eljárás mégér egy szembesítő tanulmányt. Politikai meghunyászkodásról és diplomáciai helyezkedésről van szó, amihez ráadásul olyan magyarázkodás fűződik, hogy az említett nyugati egyházszervezetek magyarországi hivatalos kapcsolataik kialakításának az volt az előfeltétele, hogy elhatárolódjanak a magyar emigrációtól.

Ezt a fejezetet egy menekült versével zárjuk, amelynek keltezési helye és ideje Bajorerdő, 1947. A világi papság elvét kidolgozó, és annak a szellemében szolgáló szentegyházi és czegei gróf Wass Albert, menekülése után református diakónus, 1951-ben vándorolt tovább Amerikába. A bujdosok életéről tanúskodó költemény címe: Hontalanság hitvallása

„Hontalan vagyok,/ mert vallom, hogy a gondolat szabad,/ mert hazám ott van a Kárpátok alatt/ és népem a magyar.

Hontalan vagyok,/ Mert hirdetem, hogy testvér minden ember,/A hogy egymásra kell, leljen végre egyszer

Mindenki, aki jót akar./

Hontalan vagyok/ mert hiszek jóban, igazban, szépben./ Minden vallásban és minden népben/ És Istenben, kié a diadal.

Hontalan vagyok/ De vallom rendületlenül, hogy Ő az út az élet/ És maradok ez úton, míg csak élek / Töretlen hittel ember és magyar.”